

*Zofia Ostrihanska, Helena Kołakowska-Przełomiec,
Anna Kossowska, Maria Marek, Stanisław Batawia*

ROZMIARY NIEPRZYSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO
MŁODZIEŻY »NIE UCZĄCEJ SIĘ I NIE PRACUJĄCEJ«
BADANEJ W LATACH 1967/1968 i 1968/1969

Wstęp

- I. Kryteria nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży
 - II. Wyniki badań 432 chłopców
 - III. Wyniki badań 110 dziewcząt
 - IV. Wyniki badań poziomu wiadomości szkolnych
- Streszczenie wyników badań i wnioski

WSTĘP

Prace zawarte w tej publikacji omawiają wyniki badań prowadzonych przez Zakład Kryminologii INP PAN nad reprezentacją chłopców i dziewcząt w wieku 15—18 lat, skierowanych przez inspektoraty oświaty w latach 1967/1968 i 1968/1969 do kilku szkół zawodowych w Warszawie na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 15 VII 1967 roku, wprowadzającego w stolicy obowiązek kształcenia zawodowego młodzieży nie uczęszczającej do szkół i nie pracującej, będącej w wieku poniżej lat 18.

Problem młodzieży pozostającej poza szkołą i pracą ma duże znaczenie społeczne i jest blisko związany z zagadnieniem nieletnich i młodocianych wykolejonych społecznie i popełniających przestępstwa. Jest to bowiem nie tylko młodzież, która nie mając często nawet podstawowego wykształcenia i nie przygotowując się do żadnego zawodu przysparza społeczeństwu ludzi bez kwalifikacji zawodowych, nie mających nawyków pracy, nie mogących zdobyć tej pozycji społecznej, jaką zdobywają rówieśnicy posiadający odpowiednie wykształcenie. Jest to poza tym taka młodzież, która mając gorszy status społeczny, nie będąc włączona do systematycznej pracy i prowadząc nie unormowany tryb życia, może być znacznie bardziej narażona na wykolejenie społeczne niż młodzież ucząca się i pracująca.

Jak wiadomo, znaczny odsetek nieletnich przestępców nie uczy się i nie pracuje. Wyniki badań kryminologicznych wskazują, że nawet ci nieletni podsądni, którzy formalnie są uczniami szkół podstawowych, często nie chodzą systematycznie do szkoły i są bardzo opóźnieni w nauce szkolnej. Wśród nieletnich recydywistów zjawisko to występuje w szczególnie dużych rozmiarach, przy czym nie uczący się i nie pracujący znacznie rzadziej osiągają poprawę niż nieletni podsądni, którzy przed sprawą sądową uczyli się lub pracowali.

Operując terminami: młodzież i nieletni, będziemy mieć na myśli osoby w wieku 15—17 lat (nie mające ukończonych 18 lat), które jako nie uczące się i nie pracujące zostały objęte na podstawie wspomnianego rozporządzenia Rady Ministrów obowiązkiem kształcenia zawodowego.

Posługując się jednak terminem „młodzież nie ucząca się i nie pracująca” w stosunku do młodzieży w wieku 15—17 lat, nie należy oczywiście zapominać o tym, że możliwość podejmowania pracy powstaje dopiero po ukończeniu 16 lat i że właściwie dopiero po ukończeniu lat 17 można dokonywać analizy okresów zatrudnienia lub pozostawiania poza pracą i to z poważnym zastrzeżeniem, związanym z istotną sprawą nauki zawodu, która w tym wieku wyłania się jako zagadnienie najważniejsze.

Wyjaśnienia wymaga już na wstępie, kogo należy uważać za osobę nie uczącą się i nie pracującą. Ażeby uzyskać najbardziej ogólne orientacyjne dane statystyczne o liczbie osób nie uczących się i nie pracujących, wystarczy stwierdzić, czy ktoś w określonym dniu (np. w dniu przeprowadzania spisu czy sprawy sądowej) znajdował się poza nauką i pracą. Stwierdzenie to jest jednak zupełnie niewystarczające wówczas, gdy chcemy bliżej scharakteryzować kategorię osób, które nie uczą się i nie pracują. Wśród tych, którzy nie uczyli się i nie pracowali określonego dnia, znajdują się bowiem zarówno tacy, którzy tylko przejściowo na skutek zmiany pracy czy jakichś wydarzeń losowych znaleźli się poza nauką i pracą, a w najbliższym czasie ponownie podejmą systematyczną pracę, jak i tacy, którzy już dawno porzucili szkołę lub pracę. Poza tym — o czym nie należy zapominać — wśród osób formalnie zapisanych do szkoły czy też formalnie zatrudnionych znaleźć się mogą jednostki od dawna faktycznie nie uczące się i nie pracujące, systematycznie wagarujące, mające za sobą długie okresy pozostawiania bez pracy.

Przeprowadzane w Warszawie przez inspektoraty oświaty począwszy od jesieni 1967 roku rejestracje zmierzały do uchwycenia młodzieży znajdującej się poza nauką i pracą celem objęcia jej kształceniem zawodowym.

W badaniach Zakładu Kryminologii PAN nad tą kategorią młodzieży jako bardzo istotny wysunął się problem, jak licznie reprezentowana była wśród niej młodzież nie ucząca się i nie pracująca przez dłuższy okres czasu, oraz kwestia, czy rejestracje objęły wszystkich nie uczących się i nie pracujących, czy nie jest tak, że znaczna ich część (przede wszystkim osoby bardziej nieprzystosowane społecznie) zlekceważyła obowiązek rejestracji?

Problem pierwszy (szczegółowo analizowany w dwóch opracowaniach poświęconych badanym chłopcom i dziewczętom) kształtuje się inaczej, aniżeli można byłoby oczekiwać w populacji uważanej za osobników nie chcących się uczyć i pracować — zaledwie 28% i 21% badanych chłopców w latach 1967/1968 i 1968/1969 znajdowało się poza nauką i pracą w okresie dłuższym niż 6 miesięcy (wliczając w to okres wakacji), u dziewcząt zaś badanych w r. 1968/1969 odsetek ten nie przekraczał 10. Wyniki te podajemy już we wstępie, aby czytelnik był od razu zorientowany w istotnej kwestii, że omawiana w niniejszej pracy populacja młodzieży nie rekrutuje się spośród osobników, którzy — zgodnie z szeroko rozpowszechnioną opinią społeczną — już od dawna pozostają poza szkołą i pracą (co, oczywiście, nie oznacza, aby ich kariera szkolna przebiegała normalnie i aby

uczęszczali oni systematycznie do szkoły). Podkreślić poza tym należy, że zaledwie 31,7% spośród ogółu badanych chłopców w 2 kolejnych latach (43,4% chłopców w 1967/1968 r. i tylko 23,4% chłopców w 1968/1969 r.) miało w chwili rejestracji ukończonych co najmniej 17 lat i mogło już pracować od około roku lub nieco dłużej.

Próbie uzyskania orientacyjnej przynajmniej odpowiedzi na drugie pytanie, dotyczące liczby osób, które nie zgłosiły się do rejestracji, podjęto w roku szkolnym 1968/1969 na terenie dzielnicy Mokotów w Warszawie. Rejestracja objęła tam w tym roku 380 osób, ale ponadto każda szkoła podstawowa przedstawiła w inspektoracie listę chłopców i dziewcząt w wieku 15—17 lat, zamieszkałych w rejonie danej szkoły, o których szkoła nie miała informacji, czy realizują oni obowiązek kształcenia zawodowego (ogółem uczniów takich było około 600). Młodzież ta była wzywana następnie do przedłożenia w inspektoracie zaświadczeń o uczęszczaniu do szkoły lub pracy i znakomita większość zgłosiła się z takim zaświadczeniem. Mimo dwu- i trzykrotnych wezwań oraz mimo zagrożenia karą grzywny 102 osoby nie zgłosiły się jednak do końca niemal roku szkolnego i nie przedstawiły żądanych zaświadczeń, jak również nie zostały objęte rejestracją na początku tego roku szkolnego. Można przypuszczać, że podczas gdy u części tej młodzieży niezgłoszenie się łączyło się zapewne tylko z zaniedbaniem dopełnienia formalności przy faktycznym uczęszczaniu do szkoły lub pracy, to jednak znaczna większość prawdopodobnie faktycznie nie uczyła się i nie pracowała. W dużym przybliżeniu można by w związku z tym przyjąć, że młodzież nie ucząca się i nie pracująca, która nie została objęta rejestracją, stanowi przypuszczalnie mniej niż 25% w stosunku do liczby tych, którzy zgłosili się do rejestracji.

Nie wydaje się natomiast, by chłopcy, którzy nie zgłosili się do rejestracji i co do których można przypuszczać, że w większości ostatnio nie uczyli się i nie pracowali, byli bardziej zdemoralizowani od młodzieży, która została objęta rejestracją — biorąc bowiem pod uwagę chłopców, którzy nie zgłosili się do rejestracji, stwierdzono, że milicja miała informacje o popełnianiu przestępstw tylko co do 15,2% spośród nich. Jeśli dane te porównamy z wynikami badań chłopców skierowanych w 1968/1969 roku do rocznych i dwuletnich szkół zawodowych (25% tych chłopców miało uprzednio sprawy sądowe), to okazuje się, że jakkolwiek rejestracje nie objęły całej młodzieży nie uczącej się i nie pracującej, to jednak brak jest podstaw do uznania, aby ci, którzy nie zgłosili się (a wśród których znaczna zapewne większość nie uczy się i nie pracuje), byli bardziej zdemoralizowani niż ci, którzy zostali objęci rejestracją.

Duży natomiast ilościowy problem stanowią, jeśli chodzi o nieprzystosowanie społeczne i popełnianie przestępstw, tacy chłopcy, którzy są formalnie zapisani do szkoły, a którzy faktycznie do niej nie uczęszczają. Dane na ten temat uzyskano z innego jeszcze źródła. Każda bowiem szkoła obowiązana jest do zgłaszania w inspektoracie oświaty uczniów systematycznie opuszczających bez usprawiedliwienia naukę szkolną. Okazało się, iż wśród 15—17-letnich chłopców z terenu

Mokotowa, którzy zostali zgłoszeni przez szkoły do inspektoratu oświaty w 1968/1969 roku jako nie realizujący obowiązku szkolnego, mimo figurowania na liście uczniów, aż 40,7% było notowanych w kartotekach MO. Rozpatrując więc problematykę nieprzystosowania społecznego młodzieży w omawianych rocznikach wieku, należy brać pod uwagę przede wszystkim faktyczne nierealizowanie przez nią obowiązku szkolnego, a nie sam fakt formalnego zapisania do szkoły.

W 1967 roku zarejestrowano w Warszawie spośród podlegających rejestracji w inspektoratach oświaty 5749 młodzieży, która znajdowała się poza ewidencją szkół, w 1968 roku 2477, a w 1969 roku już tylko 1804 takich chłopców i dziewcząt.

Badania, zainicjowane przez Zakład Kryminologii INP PAN w pierwszym roku rejestracji, prowadzone w 1967/1968 roku, kontynuowano w roku następnym: 1968/1969, celem stwierdzenia, w jakim stopniu populacja z drugiego roku rejestracji różni się od młodzieży uchwyconej podczas pierwszej rejestracji, która powinna była objąć więcej młodzieży dłużej pozostającej poza nauką i pracą.

Badaniami Zakładu Kryminologii objęto jednak wybraną próbę tylko części młodzieży podlegającej rejestracji, takiej, którą skierowano do 14 jednorocznych i dwuletnich szkół zawodowych (948 chłopców i 686 dziewcząt); młodzież ta stanowi wprawdzie tylko 28,4% ogółu młodzieży zarejestrowanej w Warszawie w 1967 r., ale objęła w znacznej zapewne większości przypadków chłopców, u których proces normalnej nauki szkolnej uległ największym zaburzeniom — chłopców mających ukończonych tylko 4—5—6 klas szkoły podstawowej (skierowanych do nowo utworzonych dwuletnich szkół zawodowych) oraz takich po ukończeniu 7 klas, których nie zakwalifikowano do dalszej nauki w klasie VIII lub w zwykłej szkole zawodowej (skierowanych do odrębnych klas i szkół zawodowych). Chłopcy ci nie mogą więc być identyfikowani z całą populacją młodzieży nie uczącej się i nie pracującej, spośród której część po ukończeniu 8 klas została skierowana w okresie rejestracji do zwykłych zasadniczych szkół zawodowych, część nie mająca ukończonych 8 klas do zwykłych szkół podstawowych lub do szkół dla pracujących itp.

Podczas gdy w 1967/1968 r. w badaniach uwzględniono tylko chłopców, to w następnym roku szkolnym objęto również badaniami dziewczęta.

Utworzenie rocznych i dwuletnich szkół zawodowych miało na celu umożliwienie tej kategorii młodzieży uzyskanie po ich ukończeniu przyuczenia do zawodu oraz możliwości kontynuowania nauki w zwykłych szkołach zawodowych, a poza tym absolwentom szkół dwuletnich uzupełnienie wykształcenia podstawowego. Zaznaczyć należy, że w szkołach rocznych nauka odbywała się tylko 2 razy w tygodniu, a w szkołach dwuletnich tylko 3 razy tygodniowo; pozostałe dni przeznaczone były na praktykę zawodową w zakładzie pracy.

W pierwszym roku rejestracji badania chłopców prowadzono w Warszawie w rocznej i dwuletniej szkole budowlanej, rocznej i dwuletniej szkole elektrycznej oraz w rocznej szkole samochodowej (w szkołach tych znalazło się 52% zareje-

strowanych chłopców najbardziej zaniedbanych w nauce); w drugim zaś roku rejestracji objęto badaniami chłopców z rocznej i dwuletniej szkoły budowlanej oraz rocznej i dwuletniej szkoły elektrycznej (do szkół tych przydzielono 60% tej kategorii chłopców). Do badań wylosowano w 1967 r. z pełnych list uczniów próbki uczniów w każdej szkole (uzyskano próbkę 180 chłopców), a w 1968 r. objęto badaniami wszystkich 252 chłopców z 2 wymienionych szkół zawodowych.

W 1968/1969 r. badaniami objęto wszystkie uczennice rocznej szkoły gastronomicznej (70 dziewcząt) i rocznej szkoły odzieżowej (40 dziewcząt).

Przy wyborze szkół wzięto z jednej strony pod uwagę fakt, że niektóre zawody i związane z nimi programy szkolne są łatwe do wyuczenia (np. w szkole budowlanej, gastronomicznej), z drugiej zaś strony różny stopień atrakcyjności poszczególnych zawodów; uwzględniono poza tym aspekt szczególnego zapotrzebowania na pewne zawody (np. w zakresie budownictwa).

Wiek chłopców przydzielonych do szkół objętych badaniami przedstawiał się następująco: w 1967/1968 roku miało ukończonych 17 lat 43,3% chłopców, a w 1968/1969 r. 23,1% (wszyscy pozostali byli w wieku 15—16 lat). Badanych dziewcząt mających ukończone 17 lat było w 1968/1969 r. 30,9%.

Uwzględniając w badaniach kategorię młodzieży o najbardziej zapewne zaburzonym procesie nauki szkolnej, u której można było podejrzewać występowanie wyraźnych objawów nieprzystosowania, zamierzano zbadać przede wszystkim, jakie jest nasilenie tych objawów, a poza tym jak licznie reprezentowana jest wśród niej kategoria chłopców i dziewcząt wykolejonych społecznie, chłopców popełniających niejednokrotnie przestępstwa lub dziewcząt podejrzewanych o prowadzenie nieunormowanego trybu życia połączonego z wyraźną demoralizacją seksualną. Celem naszych badań była analiza czynników warunkujących pozostawanie tej młodzieży poza normalną nauką, zbadanie, czy i w jakim stopniu jest to populacja niejednolita pod względem opóźnienia szkolnego, liczby ukończonych klas, poziomu inteligencji, zaniedbania pedagogicznego, wychowywania się w złych warunkach rodzinnych itp.

Nie mogąc przeprowadzić szczegółowych badań psychologicznych i lekarskich z uwagi przede wszystkim na zasadnicze trudności, jakie wyłaniały się stale przy próbach skłonienia tej młodzieży do poddania się takim indywidualnym badaniom, uwzględniliśmy jednak w pracy krótkotrwałe grupowe badania sprawności intelektualnej testem Ravena oraz badania poziomu wiadomości szkolnych z języka polskiego i matematyki specjalnymi testami; do tych ostatnich badań przywiązywaliśmy specjalne znaczenie.

Zaznaczyć należy, że wywiady w domach rodzinnych chłopców mogły być przeprowadzone tylko raz podczas badań w 1967/1968 roku i to w skróconych rozmiarach, które nie pozwoliły na uzyskanie bliższych informacji o cechach osobowości badanych chłopców, przebiegu ich rozwoju, dokładnych danych o wszystkich przebytych chorobach, objawach nerwicowych itp., informacji o rodzicach pozwalających na ich charakterystykę, o stosunkach uczuciowych łączących bada-

nego z ojcem i matką, stosowanych metodach wychowawczych itp. W wywiadach uwzględniano przede wszystkim kwestie związane z nauką szkolną badanych, sprawianymi przez nich trudnościami wychowawczymi, ich trybem życia i objawami demoralizacji oraz obliczem społecznym domu rodzinnego (alkoholizmem, przestępczością itp.). Środowiska rodzinne, w których występowały różne negatywne wychowawczo czynniki trudniejsze do uchwycenia, nie zostały zapewne ujawnione w badaniach. Wywiady środowiskowe w domach dziewcząt przeprowadzono tylko w 62 przypadkach. Były one połączone z bliższym kontaktem z tymi dziewczętami, mogły więc uwzględnić w szerszym nieco zakresie kwestie związane z osobowością badanych; jednakże i w tych wywiadach musiano się ograniczyć z konieczności do kwestii uznanych za najważniejsze w badaniach.

O zakresie i metodzie badań realizowanych w dwóch kolejnych latach szkolnych: 1967/1968 i 1968/1969, donosimy bliżej w artykułach przedstawiających wyniki badań chłopców i dziewcząt.

Wyniki badań uzupełnione są danymi o dalszych losach badanych chłopców i dziewcząt po skierowaniu ich do szkół zawodowych przez inspektoraty oświaty z uwzględnieniem informacji o ich późniejszej przestępczości. Okres ten wynosi dla 180 chłopców badanych w roku szkolnym 1967/1968 ok. 2 lat i 8 miesięcy, a dla 252 chłopców badanych w 1968/1969 roku — ok. 1 roku i 8 miesięcy. W czasie sprawdzania ostatnich danych o sprawach sądowych badanych (maj 1970 r.) było już w wieku powyżej 18 lat 90,6% i 46,4% chłopców badanych w 2 kolejnych latach.

* * *

Praca niniejsza składa się z kilku opracowań. Część pierwsza (opracowana przez Z. Ostrihanską), mająca charakter krótkiego wprowadzenia do problematyki nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży, poświęcona jest głównie kryteriom, którymi posiłkują się różni autorzy omawiający to zagadnienie i które uwzględnione były w poprzednio prowadzonych badaniach przez Zakład Kryminologii INP PAN.

Część druga (opracowana przez H. Kołakowską-Przełomic) omawia wyniki badań 432 chłopców; część trzecia (opracowana przez Z. Ostrihanską przy współudziale A. Kossowskiej) zawiera wyniki badań 110 dziewcząt).

W czwartej części pracy zamieszczone zostało opracowanie wyników badań pedagogicznych chłopców i dziewcząt testem wiadomości z języka polskiego i matematyki, dokonane przez M. Marek.

Streszczenie wyników badań oraz wnioski (opracowane przez S. Batawię) potraktowane zostały dość obszernie, gdyż wydawało się celowe zreasumowanie uzyskanych najważniejszych wyników w kolejno badanych populacjach na tle

ogólnych rozważań dotyczących skutków nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*.

Drukowana praca, poświęcona problemowi młodzieży „nie uczącej się i nie pracującej”, zawiera bardzo obszerny materiał dokumentacyjny, obfitujący w szczegółowe dane liczbowe, co sprawia, że pewne jej części nie są zapewne łatwo czytelne. Wydawało się nam jednak nieodzowne, aby nader ważne zagadnienie tej kategorii dzieci z objawami szkolnego i społecznego nieprzystosowania, które dotychczas nie było przedmiotem systematycznych pogłębionych badań, a które jest często błędnie ujmowane w różnych publikacjach i dyskusjach — zostało dokładnie omówione w świetle wyników badań empirycznych, które dopiero przedstawione w wyczerpujący sposób umożliwiają czytelnikowi wyrobienie sobie należytego poglądu na uzyskane wyniki.

Stanisław Batawia
Zofia Ostrihanska

* Zaznaczyć należy, iż po ukończeniu badań w szkołach w 1967/1968 roku opublikowane zostało przez H. Kołakowską-Przełomieć doniesienie wstępne o uzyskanych wynikach w artykule drukowanym w „Nowej Szkole” (1969, nr 6): *Wyniki badań 180 chłopców skierowanych do rocznych i dwuletnich szkół zawodowych*; artykuł ten poprzedzony został wstępem, napisanym przez S. Batawię: *Problematyka młodzieży „nie uczącej się i nie pracującej”*. Poza tym H. Kołakowska-Przełomieć opublikowała w „Studiach Prawniczych”, 25, 1970, artykuł: *Rozmiary nieprzystosowania społecznego u nieletnich „nie uczących się i nie pracujących”*, w którym omawia na podstawie badań prowadzonych w 1967/1968 roku populację 15-16-letnich chłopców z uwzględnieniem podziału na badanych nie mających spraw sądowych oraz nieletnich sprawców przestępstw ujawnionych.